

## БЕСАРАБЦИ - ОФИЦЕРИ В БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ ПО ВРЕМЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА /1915-1918 г./

КАЛЧО КАЛЧЕВ

Във военно-историческата литература, разглеждаща по-важни или дори второстепенни събития от живота на българската армия, диференцирането на офицерския състав по регионално-географски признак се среща твърде рядко. Установено е като негласно прокламиран принцип правилото, че доколкото армията отстоява и разрешава общонационални задачи, свързани със съдбата на цялата нация, разграничаване би могло да се прилага само по войскови части - по дружини, полкове, дивизии и пр.

Без да отричаме основателността на това правило, намираме, че днешната сложна и противоречива политическа действителност не отхвърля, а тъкмо обратно, налага едно съобразяване и с регионално-географския признак, особено когато се интерпретират въпроси от общонационален характер. Така по-ясно биха могли да се видят степените на приобщеност или на разграничаване от протичащите исторически процеси, да се доловят нюансите в рационален или емоционален поведенчески план и т. н. Тази уговорка е в пълна сила, когато става въпрос и за българи от бесарабски произход.

Едва ли е необходимо да се доказва, че историческите знания за участието на бесарабския офицерски контингент във войните на българския народ за обединение са необходими днес за нашите сънародници от бившия СССР. Но тези знания са нужни и на нелишения от исторически усет гражданин на България.

Целта на настоящото изложение не е да осветли детайлно всички моменти, свързани с участието на сънародниците ни офицери от бесарабски произход във военните действия през 1915-1918 г. Това практически не е възможно. Но опитите да се направят обобщения за дейността на отделни представители на бесарабското офицерство, да се изведат от забравата и да се посочи ролята им при решаването на общоармейски задачи е очевидно наложително.

Обзорът на различни списъци на офицери от времето на Първата световна война, а и на списъци отпреди това, в които се сочат данни и за месторождението, показва, че за периода

1/14/ октомври 1915 г. до 29 септември 1918 г. в Действащата армия на Царство България воюват около 50 български офицери, родени в Бесарабия. За съжаление, не можахме да установим какъв е броят на офицерите - бесарабски българи, воювали в императорската армия на Русия, малка част от която воюва срещу България през 1916-1917 г. В българската армия бесарабското офицерство е по-малко от 1 % от общата численост на офицерския кадър<sup>1</sup>. Бесарабското присъствие сред българското офицерство през периода 1915-1918 г. е резултат и на намаляване на интереса към военната професия от страна на сънародниците ни отвъд Дунава още от края на XIX в., защото родните места, близките и роднините на родените в Бесарабия офицери се явяват в някаква степен частица от руската държава. То е повлияно и от обстоятелството, че България и Русия са военно противостоящи страни. Освен това, повечето от родените около 1878 г. бесарабски българи носят в себе си сложността и противоречивостта на тамошната българска душевност, в която може да се открият всички нюанси на политическото русофилство, но и на умерената резервираност към руската императорска система. Известно е например, че о. з. полк. Георги Н. Янков от с. Бешалма, оставайки верен на русофилските си убеждения, подписва протестно писмо до цар Фердинанд против въвличането на България на страната на Централните сили<sup>2</sup>. Същото отношение демонстративно проявява и запасният полковник Георги В. Дерманчев от с. Ташбунар<sup>3</sup> / дн. с. Каменка/. Макар и преминали в запаса, двамата офицери имат значителен авторитет в армията.

В групата на 50-те офицери, към която доскоро са фигурирали и имената на известните русофоби Данаил Николаев и Георги Паничерски /сега и двамата на разположение на Щаба на Действащата армия/, на Георги Агура и Стефан Краев /и двамата починали/, чувството за преклонение и уважение към освободителката Русия не е напълно притъпено. Но над него те поставят добре осмисления дълг към нерезализираното през 1912-1913 г. национално обединение. Тъкмо затова те отстояват привързаността си към национално-обединителната кауза, без да поставят външнополитическите си симпатии над офицерския дълг. Известни нюанси има в поведението и действията на отделни висши офицери, които по силата на служебното си положение са повече ангажирани с проблемите на голямата политика. Тези

нюанси, за които по-нататък ще стане дума, не позволяват да се правят изводи за измяна към националноосвободителната кауза или за колаборационизъм с Русия /Антантата/. Факт е обаче, че техните действия са страничен продукт в субективното осмисляне на крайните резултати от военните действия.

Сред висшите офицери се открояват двамата болградчани - генералът от пехотата Георги Ст. Тодоров и запасният генерал-лейтенант Атанас Гр. Назлъмов - но в тази група е и генерал-лейтенантът Иван Колев Стоянов от с. Бановка<sup>4</sup>. Изключваме съзнателно името на генерал-майор Димитър Гр. Мететелов от с. Камчик /дн. с. Заря/, изпълнявал длъжността Началник на военно-съдебната част и Главен военен прокурор само през първия месец на войната срещу Сърбия /1915 г./.

С най-значителен принос за победите на българската войска в Първата световна война измежду тримата генерали, както и измежду всички изобщо бесарабски офицери, е произведеният само два дни преди смъртта си в генерал-лейтенантско звание Иван Колев /1863-1917 г./, останал във военната ни история с генерал-майорския чин. Въпреки голямото количество литература за него<sup>5</sup>, написана както от изследователи-професионалисти, така и от негови съратници без историческо образование, може да се приеме, че военните историци има още какво ново да кажат. Още повече, че в някои научни изследвания може да се открие известно омаловажаване на ролята на командуваната от ген. Колев Конна дивизия<sup>6</sup>. Нужно е ясно и категорично да се подчертае, че на генерал-майор Колев и на българската конница добруджанци дължат освобождаването си от румънската власт през 1916 г. Тази констатация не омаловажава заслугите и на други военачалници, защото само акцентува върху решаващия дял на конницата за българските победи при равнинните условия на Добруджа. При това тия победи са извоювани по време, когато кавалерията като род войска е на подчертано заден план.

Генерал-майор Колев става бележит български военачалник не само поради личностните и командирските си качества. Инспекторът на българската конница става герой във войната срещу Румъния и поради факта, че арена на военните действия е добруджанската степ, чиито теренни особености са най-близко до тези в родната му Бесарабия. Ще добавим и още нещо, неотбелязано от биографите на генерал Колев. Удивлението на гене-

рал- фелдмаршал А. фон Макензен от действията на ген. Колев могат да се обяснят не толкова от оценката на отделни постъпки на българския му колега, а от победите на български конни отряди над руската кавалерия. Германският военачалник е познавал отлично големите бойни качества на руската конница и способностите на генерала от инфантерията А. М. Зайончковский, за да си прави илюзии, че победите при Кочмар и Тервел, Добрич и Топрак Хисар имат случаен характер. Тъкмо затова той цени изключително много победите на ген. Колев.

Когато не без основание се вглеждаме в някои по-колоритни характеристики от личността на бесарабеца- генерал, би трябвало да обърнем внимание и на друг един момент от мотивационно естество, предопределящ устрема на българската конница в Добруджа. Тази изконна българска територия е отделена от Бесарабия само от най- долното течение на р. Дунав, българите и в двете области са национално угнетени от румънската държава. При все че липсват ясни доказателства, трябва ли да се изключва вероятността бесарабският българин Иван Колев да е живеел с илюзията, че нему съдбата е определила да присъедини родния си край към обединена България? Малкото запазени негови писма не дават основание за такова твърдение, но логиката на събитията допуска поставянето на такъв въпрос.

В основата на изключителните успехи на военачалника Ив. Колев не би следвало да търсим само добрата теоретическа подготовка, получена в торинската Школа ди герра. Едва ли би следвало тези успехи да се обяснят и с личното му отношение към неговите противници от румънската армия - генералите Петала и Авереску. По-важна и значима е ролята на осмислените уроци от Балканската война. Отличната му щабна подготовка му позволява да прецени, че несполуките на Кавалерийската дивизия на ген. Назлъмов тогава се дължат на липса на инициативност, на въздържането от тактически маневри, на липсата на комбинативност на специфично кавалерийските действия с употребата на артилерийски и картечен огън. Затова в основата на своята командирска дейност Ив. Колев залага инициативността, активната рекогносцировъчна дейност, бързата и оперативна промяна на остарели командни решения. Към това се прибавя и способността му да се отнася с уважение към войника - "наред с него той понасяше трудностите на войната, без да си създава каквито и да било удобства повече от тези на всички" <sup>7</sup>.

Втората по значимост с личен принос за победите на българското оръжие през Първата световна война сред бесарабските българи-офицери е фигурата на най-старшия сред тях - генералът от пехотата Георги Ст. Тодоров. В обобщенията за неговата дейност като командир на Втора армия, а от 2 декември 1917 г. и на Трета армия, или пък като помощник на Главнокомандувачия, еднозначните оценки биха били разминаване с историческата истина. В много от постъпките на българчанина генерал-лейтенант<sup>8</sup> - непредубеденият изследовател може да открие професионална зрялост и умение да се виждат проблемите в перспектива. На личната оперативност и инициативност на командувачия Втора армия в значителна степен се дължи бързото превземане на Врания, Куманово и Скопие още в първите седмици на войната<sup>9</sup>. Нему принадлежат и главните заслуги за разгрома на френските войски при Криволак /17-31 октомври 1915 г./. Осуетявайки обединяването на силите на сърбите с тези на съглашенските войски на ген. Сарай, командирът на Втора армия подпомага решаването на голяма стратегическа задача. От изключително значение е и последвалата кампания за изтласкването на англофренската армия извън пределите на Вардарска Македония след серия преки сражения. Фактически за втори път, след есента на 1912 г., командувани от ген. Тодоров войски осъществяват на практика освободителната мисия на българската армия в Македония. А спирането на настъплението на Трета английска дивизия по поречието на Струма през есента на 1916 г. само със силите на Седма рилска дивизия показва, какъв би бил резултатът, ако през декември 1915 г. не бе преждевременно спрял устремът на българските войски срещу съглашенците на гръцката граница. Редом с това в дейността на генерал-лейтенант Тодоров се проявяват грешки и слабости, но те не би следвало да се обясняват с влияние на руската военна школа /през 1882 г. той следва в Петербургската генерал-щабна академия/, както не би следвало недостатъците на неговия колега ген. Назлъмов да се обясняват с това, че е белгийски възпитаник. Най-сериозният пропуск на Г. Тодоров през целия първи етап на войната /до края на 1915 г./, а след това - до есента на 1916 г., е лошо осъщественото взаимодействие с частите на Първа армия /ноември 1915 г./, както и надценяването на недостъпността на Албанските планини при т.

нар. Косовска операция. Това надценяване позволява на сръбските войски да се оттеглят безпрепятствено към Адриатическото крайбрежие. Що се отнася до състоянието на пасивна отбрана, в което се оказват българските войски, то не би следвало да се вменява като отговорност на командира на Втора армия.

През фазата на позиционна война на Македонския фронт от декември 1916 г. насетне най-жестокият враг на командувачияте от ген. Тодоров войски се оказват студът, гладът и мизерията. Този враг е между впрочем общ за всички български части. Среду него се оказват слаби както командирската визискателност и суровите дисциплинарни мерки, така и частичните предислоцирания и размествания на малкото резерви. Върху плещите на ген. Тодоров лежи грижата за подобряване на тила, за снабдяване на войските с най-необходимите продукти, облекла, мунициии и пр. От началото на септември 1918 г., след излизането на ген. Жеков в отпуск по здравословни причини, той фактически става непосредствен отговорник за дейността на цялата Действаща армия. Това обаче не означава, че главната причина за катастрофата, настъпила от средата на септември след пробива при Добро поле, трябва да се търси предимно в проявена пасивност от ген. Тодоров и в отсъствието му от фронта поради дворцови тържества. В много по-силна степен отговорността за катастрофата на фронта лежи върху политическото ръководство на страната, в това число и върху правителството на бесарабеца Ал. Малинов. "След заболяването на ген. Жеков той остана да го замества - пише един от съвременниците на ген. Тодоров. - Обаче не взема абсолютно никакви мерки за заздравяването на Доброполския участък, заема от Втора и Трета дивизия, макар че Щаба на Действащата армия имаше достатъчно точни сведения, че този участък е силно застрашен. Да беше се поне свързал по телефона с началниците на казаните дивизии и да ги попита дали са изработили общ план за действие..."<sup>10</sup>.

Като приемаме основателната критичност спрямо действията на изпълняващия длъжността Главнокомандувач заради технически пропуски и грешки, особено заради отсъствието му от фронта, като отхвърляме и следвоенните му опити да търси в основата на краха мнимо предателство /ген. Рибаров/, трябва да посочим негативните последици от вътрешната и външната политика на последните две

правителства. Тя именно довежда до глада и мизерията в страната и на фронта. Що се отнася до чувствителното превъзходство на съглашенските армии в жива сила и техника<sup>11</sup> и настъплението им с нови попълнения - това едва ли би могло да се неутрализира с разместване на резервни отряди или с планирано техническо взаимодействие между отделни войскови съединения.

За третия от генералите с бесарабски произход о. з. генерал-лейтенанта от кавалерията Атанас Гр. Назлъмов един от военните историци дава следната характеристика: "Жива енциклопедия и лична храброст - да, но в полето - най-загубения началник". Този историк оценява реално качествата на кавалерийския военачалник Назлъмов, под чието командване през 1912-1913 г. българската Конна дивизия проявява пасивност и статичност. След Балканските войни генерал-майор Назлъмов излиза в запаса и започва да пише мемоарите си.

При мобилизацията през 1915 г. той е назначен на служба в тила като запасен офицер, но след започването на войната срещу Румъния /1 септември 1916 г./ става началник на отбраната между Силистра и Тутракан. Скоро след това поема командването на войските, които действат непосредствено по левия бряг на р. Дунав, като проявява качества на добър организатор, а и лична войнска храброст<sup>13</sup>. Със заповед от 13 май 1917 г. е назначен за български представител в Щаба на Германското етапно командване в Кюстенджа<sup>14</sup>, а след разформироването на Трета българска армия през септември 1918 г. поема командването на българската войска в цяла Добруджа с права на командващ армия. По време на германското административно управление, а след това и на кондоминиума на Добруджа, съгласно Букурещкия мирен договор /7 май 1918 г./, генерал Ат. Назлъмов се оказва неспособен да отстоява българските национални интереси. В записка до Началник-щаба на Действащата армия от септември 1917 г. се сочи, че ген. Назлъмов заплашвал председателя на Добруджанския народен съвет д-р Огнянов с интерниране и че се разпоредил да се арестува свещеник Икономов, ако се залови из българските села, където се занимавал с политически агитации. В същото време генералът бездействувал срещу румънската пропаганда<sup>15</sup>. Но подобна пасивност в отстояването на българщината в Добруджа проявява

и командващият Трета армия генерал Тодоров. Запасният поручик Милан Марков, който е и автор на посочената по-горе записка, припомня в друг документ, че ген. Назлъмов отстоявал тезата за опасността от съседството ни с Русия и че "Добруджа не ни трябва"<sup>16</sup>.

Запасният генерал Назлъмов, не без знанието на генерал Тодоров, провежда политическа линия, която в условията на надигащ се румънски, турски и немски шовинизъм в Добруджа, не може да бъде квалифицирана по друг начин, освен като nihilistica. Практическото ѝ осъществяване е в действителност нагледна илюстрация как военните специалисти могат да бъдат и лоши политици, особено когато догматично робуват на формирани стереотипи за вяръност към могъщия съюзник. За разлика от Иван Колев, който се стреми по-бързо да освободи Добруджа от румънска власт и да я присъедини към България, като разчита, че така тя ще има обща граница и с Бесарабия, повишеното внимание към решаването на македонския въпрос сред част от българския генералитет води до недооценяване значението на Добруджа за българската държава. Основна причина за това е изкуственото раздухване на мита за смъртната опасност за България в случай на обща граница с Русия.

От останалите български офицери с бесарабски произход една част са полкови командири, като напр. подполковниците Васил Т. Баев от с. Конгас /командир на 27 пех. Чепински полк, останал във военната история с първия антивоенен бунт още по време на мобилизацията/, Георги Д. Георгиев от Болград /командир на 82 пех. полк/, Иван Д. Кирпиков от с. Ташбунар /дн. с. Каменка, командир на 20 пех. Добруджански полк/. Други техни колеги изпълняват длъжността на дружинни командири, като напр. болградчаните полк. Михаил Д. Антонов /в 16 пех. Ловчански полк/, майор Михаил Ив. Гайтанджиев /в 55 пех. полк/, подполк. Димитър Г. Оърмаджиев /в 47 пех. полк/, майор Никола В. Христов /в 32 пех. полк/ и др. Трети са ротни командири: капитаните Никола В. Танов от с. Българийка /в 8 пех. Приморски полк/, Исак Мошев от с. Каменка /в 12 пех. Балкански полк/, Константин М. Минков и Георги Паунин от Болград /съответно в 8 и 16 пехотен полк/ и др. Има и тилови войскови офицери, главно из по-възрастните и преминали вече в запаса, като напр. полковниците Никола и Стефан С. Карастоянови, Сава Захариев Карастоянов, подполковник Михаил Филипов и др. Има предста-

вители и на медицинските служби в армията: санитарният подполковник д-р Димитър Гр. Назлъмов /полкови лекар в 12 пех. полк/, неговият брат санитарният майор д-р Иван Гр. Назлъмов /полкови лекар на 66 пех. полк/, санитарният капитан д-р Владимир Бочаров /старши лекар в 48 пех. полк/ и др. И тримата по месторождение са от Болград. В групата на 50-те има още командири на артилерийски дивизиони /отделения/ или кавалерийски ескадрони: подполковниците Георги и Петър Т. Божилови, подполковник Александър Славов от с. Каменка, ротмистър Димитър Ив. Гайтанджиев от Болград и др.

Формираното още през довоенния период юридическо лоби в армията формално не съществува, но на практика офицери с бесарабски произход продължават да заемат възлови места във военно-съдебното ведомство и да оказват важно влияние при решаването на много дела и съдебни процеси. Фактическият началник на военно-съдебната част на българската армия след генерал-майор Мететелов, от 22 октомври 1915 г. до 14 януари 1917 г. е болградчанинът полковник Кирил Д. Радионов<sup>17</sup>. Той е един от съавторите на издадения в края на 1915 г. Указ № 120. Заедно с Указ № 100 този нормативен акт установява нови наказателни състави във Военно-наказателния закон, които целят заздравяване на дисциплината и потушаване на "непокорството" сред войската. Този офицер застава начело на военно-съдебната част със силно разклатен авторитет поради оправдателната присъда на убийците на Яне Сандански, произнесена на 22 август 1915 г. лично от него като председател на съда. За времето докато полк. Радионов стои начело на военно-съдебната част войнишките бунтове и вълнения имат по-скоро епизодичен, отколкото масов характер - освен в 27 пех. Чепински полк, вълнения има още в 11, 18, 20, 21, 35, 46 и 55 пех. полк. Освен от полк. Радионов, военно-съдебната машина по разследването и наказанието на обвинените се задвижва от полк. Лазар С. Маринов от с. Чешма варуита /днес с. Криничное/, председател на Врачанския и на военно-полевия съд на Втора дивизия, от подполк. Стефан М. Палазов, председател на Македонския военно-полеви съд до началото на 1917 г., и др. И двамата са с престижно юридическо образование, гарантиращо по-голяма квалификация при разглеждане на съдебните дела. Към групата на военните юристи с известна

условност трябва да отнесем и писателя о. з. поручик Георги П. Стаматов, зачислен към състава на 5 арт. полк.

Прегледът на офицерския състав от бесарабски произход показва, че липсват младшите офицери - поручици и подпоручици, които по силата на армейските закони изпълняват най-често длъжностите на взводни, а не рядко и на ротни командири. Това е израз на отбелязаното вече намаляло внимание на бесарабската българска младеж към офицерската професия в българската армия за сметка на повишения интерес към стопанските и търговски занимания в ускорено развиващата се икономика в южните райони на самодържавна Русия. А и претърпяната национална катастрофа през лятото на 1913 г. действа смразяващо спрямо желанието да се служи на каузата на националното обединение по военен път. Освен това, постепенното дистанциране на България от руската външна политика от 1913 г. насетне има за естествена последица и едно резервирано отношение от страна на бесарабската българска младеж към военната професия.

Бесарабските офицери в българската армия са както на Южния /Македонския/, така и на Северния /Румънския/ фронт. За разлика от Балканската война, когато основната част от тях е на първа бойна линия, през периода на Първата световна война най-тясно свързани с войнишката маса са само ротните командири - капитани. А те са малцинство в групата, върху която сега спираме вниманието си. Всеки от офицерите има своите мигове на върховни изпитания и на достойно или героично поведение. Но навлизането в тази проблематика би разширило в известен смисъл тематичния обхват на нашето изложение, без да може да бъде изчерпано.

От всичко изложено се налагат няколко по-важни заключения.

Първо, бесарабската група офицери в българската армия не е многобройна, но за сметка на това сред нея има твърде ярки и колоритни личности, оставили дълбока следа в националната ни военна история.

Второ, при една своеобразна йерархизация на реалния личностен принос на бесарабския генералитет към каузата на националното обединение, заслужено се откроява името на генерал Ив. Колев.

Трето, налице е "покриване" с командни длъжности на целия спектър от родове войски от страна на бесарабските офице-

ри. Доминирането им във военно-съдебната част, в кавалерията, в интендантството и пр., така характерно за една по-ранна епоха, е почти изживяно.

Преобладаването на старши офицери, заемащи длъжности от командир на дружина нагоре, е индикатор за бъдещото рязко намаляване на бесарабския офицерски контингент в нашата армия. Причините за това са многоаспектни. Но явлението подсказва и първите симптоми на едно бъдещо отчуждаване на бесарабските българи от военното дело в България.

Изложеният фактологичен материал подсказва, че и по време на Първата световна война българите в Бесарабия по силата и на родствените си връзки с офицерския състав в българската армия, са се чувствали в някаква степен съпричастни с борбите за национално обединение. Участието на бесарабските българи-офицери в боевете за освобождението на Македония и Добруджа - понякога дори срещу руски войски - е най-очевидното доказателство за това, че българското национално самосъзнание е било наистина основополагащ елемент в тяхното духовно битие.

#### Б Е Л Е Ж К И

1 Вж.: Българската армия /1877-1919/. С., 1988, с. 285.

2 М а р и н о в , Ил. Опълченци - офицери в българската войска. - Военно-исторически сборник /ВИС/, 1984, \* 1, с. 172.

3 М а р и н о в , Ил. Български командири от Сръбско-българската война 1885 г. - ВИС, 1985, \* 6, с. 157.

4 Посочваме най-висшите военни звания, достигнати по време на войната.

5 Ч о л о в , П. Генерал Иван Колев. С., 1971, 102 с. Не омаловажаваме написаното и от: П е е в , П. Генерал-лейтенант Иван Колев. - Библиотека "Прослава", г. I, \* 1, С., /б. г./, 99 с.; Н и к о л а е в , Н. П. Генерал-лейтенант Иван Колев - биография. Библ. Наша конница, \* 2, С., /б. г./, 48 с.; К и с о в , Ал. Генерал Иван Колев и действията на Първа конна дивизия в Добруджа през 1916 г. С., 1926. и др. Трудът на П. Чолов стои най-близо до критичния научен подход.

6 Българската армия..., с. 291.

7 Централен военен архив /ЦВА/, ф. 012, оп. 1, а. е. 65, л. 3.  
8 Този армейски чин Г. Ст. Годоров има от 2 август 1915 г. до 31 октомври 1917 г.

9 ЦВА, ф. 012, оп. 1, а. е. 127, л. 7.

10 ЦВА, ф. 807, оп. 1, а. е. 2, л. 24.

11 Българската армия..., с. 297.

12 ЦВА, ф. 012, оп. 1, а. е. 87, л. 239.

13 Пак там, л. 6.

14 ЦВА, ф. 40, оп. 1, а. е. 627, л. 463.

15 Пак там, а. е. 952, л. 24.

16 Т о д о р о в , П. Идейни течения и борби в добруджанското националноосвободително движение до 1919 г. - В: Изследвания по българска история. Т. 8, С., 1986, с. 144-145.

17 ЦВА, ф. 16, оп. 1, а. е. 6, л. 231.

\* Изразите "бесарабско офицерство" и "бесарабски офицери" употребяваме за краткост на фразата /бел. моя - К. К./